

KLANICZAY TIBOR: PALLAS MAGYAR IVADÉKAI

Bp. 1985. Szépirodalmi Kk. 3531.

A szerző legújabb tanulmánykötete húsz írást tartalmaz, a keletkezési idő az 1978 és 1983 közötti évekre esik; amit olvashatunk benne, közvetlen folytatása *A múlt nagy korszakai* c. kötetének, amely 1976-ban jelent meg, a mostanihoz hasonlóan ugyancsak a Szépirodalmi Könyvkiadó gondozásában. *A Pallas magyar ivadéka*inak elején „Fejezetek az intellektuális élet történetéből” cím alatt három terjedelmesebb és kilenc nagyjából azonos hosszúságú tanulmány áll. Közöttük „Az akadémiai mozgalom és Magyarország a reneszánsz korban” című a leghosszabb; nem más ez, mint a szerző akadémiai székfoglalója, mely itt jelent meg először nyomtatásban, a kötetben első helyen áll, s ugyanebből a tanulmányból került ki az egész kiadvány címe; ez az, amelynek témája ez idő szerint valószínűleg leginkább foglalkoztatja a szerzőt, mert maga mondja egyik jegyzetében, hogy a téma „részletes feldolgozására külön könyvben kerül sor”. Kiemelkedik még terjedelmével az „Udvar és társadalom szembenállása Közép-Európában” című: a tanulmánynak, mint egy gyorsan kialakuló abszolutista udvar leírásának, paradigmatis jelentőséget tulajdoníthatunk. A hosszabbak közé tartozik végül „A nagy személyiségek humanista kultusza a XVI. században” című. Ez a Nemzetközi Összehasonlító Irodalomtörténeti Társaság (AIRC) négykötetes reneszánsz kézikönyve számára íródott.

A többi cikk nagyjából egyforma hosszú és azonos genesisű: majdnem mindegyik külföldön, olaszul vagy franciául tartott előadás, és eddig csak néhány jelent meg közülük magyarul. Mint hogy kollégáink idegen nyelvű publikációi nálunk nem könnyen hozzáférhetőek (olykor még magyar bibliográfiákba sem kerülnek be), az első csoportba foglalt tanulmányok nagyobb része most jut el először a magyar olvasókhöz. – Egymagában külön részt alkot és új is a kötet Zrínyi-tanulmánya, mert legfeljebb a szűkebb

szakma művelői ismerték valamennyire egy korábban elhangzott előadásból –, és még ők is csak részben. Korábbi, egész eddigi irodalomtörténeti pályáját végigkísérő Zrínyi-kutatásait folytatja ebben Klaniczay, s arra törekszik, hogy pontosabban határozza meg „Zrínyi helyét a nemzetközi politikai irodalomban”, helyenként korrigálva, főként azonban bővítve és továbbfejlesztve korábbi megállapításait. „A reneszánsz- és barokk-kutatás műhelyéből” cím alatt kisebb írásokat kapunk, amelyek eredetileg a New York és Siklós közötti térben, idegen nyelven (magyarul csak kivételképpen) hangzottak el, majd jelentek meg a nemzetközi kutatás orgánumaiban.

Klaniczay Tibor kutatói és szervező munkája által évek óta a hazai és a nemzetközi tudományos élet kiemelkedő, jól ismert alakja. Azt hiszem, könyve recenziusének nem annak számolgotása a feladata, hogy hányszor és mely lapokon szedett a nyomda hibásan 1400-as helyett 1500-as évszámot, csak fiatal tudósjelöltek magánstúdiumaira tarthat egy római vagy torontói előadás stílusának egybevetése (a megfelelő tónus elsajátítása céljából), nem lehet cél annak latolgotása sem, hogy pusztán „versbe foglalt jegyzőkönyv”-e Thököly haditanácsa, és irodalmi szempontból vajon nem más-e, nem több-e ennél: sokkal fontosabbnak látszik annak vizsgálata, hogy mit csinálnak Pallas mai magyar ivadéka, vagyis hogy merre tart az 1970-es évek közepe óta a régi magyar irodalom kutatása, mik a további kilátások, és milyen irányba fordult a szerző érdeklődése is 1980 táján.

Ami a mai magyar kutatás helyzetét illeti, Klaniczay Tibor cikkeinek láttán minden kétséget kizáróan megállapítható, hogy nemzetközileg jóval „nyitottabbá”, „európaibbá” vált, mint amilyenek azelőtt csak tíz esztendővel is ismertük. Tudom, hogy e mondat olvastán nem egy szakmabelinek a gazdasági „világ színvonalát”

sürgető publicisztika frazeológiája jut majd eszébe. A „nyitási” tendenciák összefüggése ott és nálunk egyformán alig tagadható, de ugyanakkor megfelelőképpen tekintetbe veendő az a körülmény, hogy az analógiák a két terület között történetileg mechanikusan soha nem értelmezhetőek, s emiatt kifejtésük sem éppen egyszerű.

Bizonyosan vannak, akik még emlékeznek, hogy az 1960-as években egyáltalán nem volt könnyű a külföldi konferencián megkívánt stílust elsajátítani, és idegen hallgatóság előtt kevéssé ismert magyar anyaggal érni el a kívánt hatást és színvonalat: jónevű itthoni kutatók bizonyultak odakint kezdetben alig használhatóknak. Utóbb persze változott és rendeződött a helyzet, s kialakult a szűkebb szakmában egy nem túl nagyszámú gárda, amely a más természetű, s elég közismert nehézségek között is egyre több esetben tudta eredményesen és a rangnak megfelelően képviselni a magyar tudományt. Fontosabb azonban ennél, hogy a nemzetközi modor elsajátítása és irodalmunk másokat (olykor elsőrendűen) érdeklő vonásainak felismerése után a hazai irodalomkutatás általános mércéje is jóval „európaibbá” vált, mint amilyenek ezelőtt húsz esztendővel mutatkoztak. Kezdünk ott tartani, hogy az általános vélemény szerint folyóiratainkban azok az igazán jó irodalomtörténeti cikkek, amelyeket hazai használatra szántak ugyan, de úgy formálódtak meg, hogy külföldi konferenciákon is megállják a helyüket, és a magyar jelenségek – sajátosságaink megőrzése mellett – egyre inkább nemzetközi összefüggésbe kerültek.

A gazdaságból vett szóval lassanként „világ-színvonalra” emelkedő hazai kutatóknak akarva-akaratlan számos fogalommal kellett alaposabban megismerkednie; olyannal, ami korábban itthon jóformán használaton kívül vagy néha tartalom nélkül hevert, olykor kiüresedett, mert a magyar történeti valóságra nem nagyon tudták alkalmazni. Korántsem azért, mert bárki is tudatosan mellőzte, vagy netán tiltotta volna használatukat, hanem mert mi magunk nem fedeztük fel a megfelelő alkalmazási lehetőségeket. Klaniczay Tibor tanulmányából elég talán a rendiség és az abszolutizmus szétében ismert küzdelmeire gondolni, melyekről most kiderült, hogy alig túlbecsülhető jelentőségük van Báthory Zsigmond uralkodásának megítélésében, vagy a költő Zrínyi politikai gondolkodásában. Ugyanígy válik kézzelfoghatóvá az udvari kultúra szerepe, s úgy látszik, csak a

nemzetközi kontextus ismeretében kereshető meg az akadémiai mozgalmak történetében az a fázis, amely spontán csoportosulások formájában nálunk is megtalálható a XVI. század második felében, s amely csak utóbb került a mindentható állami abszolutizmus ellenőrzése alá.

Külön kiemelés érdemel, ami az általános európai orientálódáson belül a politikai gondolkodás történetébe tartozik. Klaniczay Tibor vitathatatlanul egyik legjobb magyar ismerője ennek a nálunk még alig csak meghonosodni kezdő történeti stádiumnak. Éppen emiatt kerülhetnek szóba nála a közvetlen Zrínyikutatásokon messze túlmutató érvénnyel olyan tézisek, mint hogy a politika a franciáknál Machiavelli nyomán a XVII. század első felében „a vallástól, jogtól, moráltól elkülönülő és elkülönítendő – mai szóhasználatunk szerint – önálló tudatformaként” fogható fel, hogy emiatt „Zrínyi francia orientációja ... egészen kivételes, úttörő jellegű”, Zrínyi „egy nagy jövőjű politikai, ideológiai és kulturális folyamat elindítója”, atyja a későbből jól ismert külpolitikai és kulturális francia orientációnak. Ugyanitt meggyőző lapokat olvashatunk arról, hogy a vallást a francia abszolutizmus megalapítói „a politikai érdek, illetve a nemzetközi szempont” alá rendelték, nagyjából úgy, ahogy éppen ekkortájt Zrínyi is elgondolta.

Az érvekből és következtetésekből világosan kirajzolódik, hogy kell majd talán kezelnünk a történetileg korábban alighanem túlbecsült vagy talán kissé félremagyarázott vallási különbségeket és ellentéteket, mert a célt (állam) és eszközt (vallás) némileg keverő, a rendi vagy rendi értelmezésű nemzeti felfogást nem kellő kritikával néző irodalom- és történetírás olykor hajlandó volt döntőnek venni azt, ami a felszínen, egyes események magyarázatára vagy kimagyarázására szánt rőpiratokból könnyen kivonatolható, de mindennek megvan a maga politikai gondolkodáson felmérhető háttere, s az nem feltétlenül azonos az alkalmi, betű szerinti értelemmel. A vallási szempontok túlbecsülése ellen azok a tények szólnak, amelyek szerint a különböző egyházak híveinek műveltsége, gondolkodása és irodalma messzemenően hatott egymásra, s ugyanazon fejedelmi udvarban, ha a politika úgy kívánta, békésen megfértek egymás mellett az eltérő irányzatok képviselői; nem beszélve arról, hogy voltak, akik eme irányzatbeli különbségeket nem is vették különösebben komolyan.

A politikai gondolkodás szerepének mélyebb

megértéséből a XVI. század végi erdélyi udvar viszonyainak új megvilágításán túl két meglepő eredménnyel záruló cikk következik. Az egyiknek (*Egyetem és politika a magyar középkorban*) az a lényege, hogy Nagy Lajos semmi érdeklődést nem mutatott a pécsi egyetem iránt, Zsigmond politikai célokat követett alapításaival (1395, 1410), s ugyanez érvényes Mátyás korában a pozsonyi egyetemre, amely a cseh háború politikai függvényeként létesült, majd szükségtelessé válva nagyhamar eltűnt. A másik cikk annak megállapításában tetőződik, hogy Mátyás „nemcsak megtúrta, de^o elő is mozdította a különböző, s egymással gyakran szemben álló eszmék, vallások és filozófiai áramlatok fejlődését, terjedését. Ebben nam valamiféle elvi tendencia vezetett, hanem a mesterien alkalmazott gyakorlati politika”. Ugyanez a gyakorlati politika vezette különben Zrínyit: Klaniczay szerint „egyedül az ő politikája igazodott egy európai távlatokban átgondolt s elméletileg is megalapozott koncepcióhoz és célkitűzéshez”; úgy azonban, hogy „mint politikus és mint katona a feltételek örökös mozgása közepette mindig a cselekvés sikeres módozatait kereste, de anélkül hogy igénye, hajlama és készsége lett volna az elméleti rendszerezésre”.

A magyar politikai gondolkodás történetével ugyan nem egyedül foglalkozik ma közöttünk Klaniczay Tibor, de úttörő érdemei vannak lassú meghonosításában. Kár, hogy mint kutatási terület szembevetésében nem önállósodik, és mindmáig jobbra egyes történészek és irodalomkutatók anyagtól függően alkalmazott elemzési módszere maradt. Sajnálatos, hogy így van; sajnálatos azonban az is, hogy a Klaniczay Tibor által utólag többször említett apophthegmáról jó ha két lapnyit írtak eddig nálunk, noha az ókortól kezdve számon tartott, történetileg korhoz és divathoz kötött (ma pusztán nevében élő) irodalmi forma, amely virágkorát a reneszánsz és barokk korában élte, és nem kevésbé sajnálatos, hogy az enigmatika vagy a toposzkutatás ma éppen letűnőben lévő divata a maga idején nem érdemelt nálunk többet néhány rövid cikknél. Talán ma jobban ismerjük már irodalmunk olykor szegényesnek vélt anyagát, és a most folyó, központilag támogatott anyagfeltáró munka nem engedi majd, hogy a továbbiakban hasonló hézagokat túrjunk a magyar kutatásban.

E panaszok elmondására nem lett volna jobb alkalom, mint e recenzió, mert éppen Klaniczay Tibor az, aki Nicasius Ellebedius személyében

felfedezett egy Magyarországra telepedett, nagyformátumú flamand tudóst, korának legjobb Arisztotelész-filológusát, kinek művei minden bizonnyal megérdemelnék a publikálást. Kéziratának a kötetben olvasható ismertetése, azoknak feltárása a szerző olaszországi kutatásainak köszönhető; magyarországi jelentőségének felmérése azonban már nem csupán az életrajzi körülmények szerencsés alakulásának következménye, hanem sokkal inkább látásmód és érdeklődés kérdése. Klaniczay Tibor ugyanis tanulmánykötetéből kivehetően 1980-tól kezdve egyre inkább az értelmiségtörténeti kutatások irányába fordult.

Értelmiségekről szól a kötet címét adó akadémia-történeti tanulmány, ugyanide sorolható az *Értelmiség egyetem nélküli országban* című (1980), erősen ehhez a csoporthoz húz az erdélyi udvarról írott, mely az abszolutizmus nyomása alá kerülő késő reneszánsz értelmiségiek (egyébként tipikus) sorsát is magában foglalja. Még világosabbá és egyszersmind árnyaltabbá válik a cikkek kronológiájából és tartalmából kikövetkeztethető új érdeklődési irány a kötet elején álló, mindössze két bekezdésnyi előszófele újbóli elolvasásakor. Pallas magyar ivadékaiknak „írók, gondolkodók, humanisták egy kis csoportja nevezte magát büszkén... a XVI. század végén. ... A kulturális, szellemi elit öntudatos jelentkezéséről tanúskodik gesztusuk, arról, hogy immár a magyar is helyet kér és követel Európá intellektuális térképén.” A fő kérdések Klaniczay Tibor megfogalmazásában a következőképpen hangzanak: „Fellépésük epizód csupán? Vagy hosszú folyamat, kitartó törekvés, eredményekkel és kudarcokkal teli küzdelem állomása? S vajon hol helyezkedik el Európa szellemi életében a XV–XVII. században létét szünet nélkül fegyverrel oltalmazó magyarság legjobbjainak kulturális erőfeszítése? Csupán a szegény rokon, a távoli provincia szárnalmas erőlködéséről tanúskodik, vagy pedig van olykor remény a lépéstartásra, az együttthaladásra?”

A kötet tanulmányait valóban ez a kérdés-csoport uralja. A tervezett kutatások java, mármint a magyarországi akadémiai törekvések történetének monografikus feldolgozása még hátra van; ugyancsak hátra egyebek között a reneszánsz krízisének, a rendiség és az abszolutizmus összecsapásainak még részletesebb rajza. Egy egész nagy válság-periódusé, melynek legkiemelkedőbb okos alakja kétségtelenül Zrínyi a költő, és amelynek értelmiségre tett

hatását egyelőre csak sejteni lehet; még az is meghatározásra vár, ki egyáltalán értelmiségi, ki tartozik az elíthet és a szerényebb képzettségű, de nagyobb számú és konzervatív csoport-hoz.

Mindezek a kutatási feladatok és számos más kidolgozásra váró, ezekkel összefüggő, szorosabban irodalmi kérdés arra utalnak, hogy az 1960-as évek óta a régi magyar irodalom kutatásában új fázis van kialakulóban. A szakma egészében tagadhatatlanul „nyitottabb”, „európaibbá” vált mint korábban volt; a kutató manapság nagyobb forrásanyaggal dolgozik, bővebb ismereteit melyebb történeti és társa-

dalmi összefüggések ismeretében dolgozza fel, mint korábban tette, s egészében úgy látszik, hogy 1980 tájától lassanként új koncepció van kialakulóban. Az alapokat tekintve közvetlen folytatása ez a réginek, de gazdagabb, sokrétűbb anyagra épül, és az egyes életművek és műfajok, a szorosabb értelemben vett irodalmi jelenségek is élesebb megvilágításba kerülnek mint korábban. Ez az irányzat lehet az, amellyel egy újabb, részletes és alapos magyar irodalomtörténet alapjait lassanként megvehetjük.

Tarnai Andor

VÁSÁRHELYI JUDIT: ESZMEI ÁRAMLATOK ÉS POLITIKA SZENCI MOLNÁR ALBERT ÉLET-MŰVÉBEN

Bp. 1985. Akadémiai K. 1421. (Humanizmus és reformáció 12.)

A magyar kultúréletben szokásos egy-egy alkotót vagy történelmi személyiséget méltatni és elemezni nagyjából egy időben, legtöbbször valamilyen évfordulóhoz kapcsolódva. Így irodalomtörténetírásunk az 1970-es esztendőkhöz bővelkedett a Szenci Molnár Albert munkásságát sokoldalúan és sokszempontúan elemző írásokban, amelyeknek egyrészt foglalója, másrészt elindítója volt az 1974-es sárospataki jubileumi Szenci Molnár Albert ülészak. Ekkoriban készítette el Vásárhelyi Judit a Régi Magyar Prózái Emlékek sorozat köteteként a *Discursus de summo bono* kritikai kiadását (Budapest, 1975., Akadémiai Kiadó), és szerkesztette Tolnai Gábor vezetésével a *Szenci Molnár válogatott művei* című kiadványt, amelyet az Eötvös Loránd Tudományegyetem Régi Magyar Diákköre állított össze (Budapest, 1976., Magvető Kiadó). Ebben az időben már dolgozott az 1981-ben megvédett kandidátusi értekezésén is, amelynek rövidített és részben kiegészített adaptációja ez a kötet. Vizsgálódásának legfontosabb eredményei már megjelentek önálló publikációként (Szenci Molnár Albert versfordításai egyes Nyéki Vörös Mátyás kiadások függelékében = ItK 1974/4; Adalék Molnár Albert Imádságoskönyvecskéjének nyomtatásához = MKSzle 1977/3; Molnár Albert és a sátán szövetsége = ItK 1977/3; Molnár Albert és Joachim von Rusdorf = ItK 1980/3 és a már említett *Discursus de summo bono* kritikai kiadásának bevezetője), így ez a kötet a szakirodalomban jártas kutató-

nak nem nyújt szenzációként felfogható új eredményeket, csak – és az legalább annyira fontos – megbízható, precíz, a szakirodalom teljességét felhasználó, mind történeti, mind filológiai síkon otthonosan mozgó, kimerítő elemzéseket és bizonyításokat.

Vásárhelyi Judit nem szánta könyvét Szenci Molnár Albert monográfiának. „Tisztában vagyunk azzal, hogy a könyvben bemutatott irányzatokon kívül elemezni lehetne a humanizmus, keresztény humanizmus, biblicizmus, ramizmus és a molnári életmű kapcsolatát is. Mindezekből egy újabb tanulmányosorozat telne ki, s Molnár Albertől teljes és helyes képet csak a vizsgálódások elvégzése után nyerhetnénk.” – írja mértéktartóan a könyv végére illesztett „Kitekintés”-ben. Azokat az eszmetörténeti és politikai vonulatokat veszi szemügyre, amelyek Molnár Albertet külföldi élete során érték, s gondolkodására és nézeteire kifejtett hatásokkal részben meghatározták korának magyar protestáns teológiáját és ideológiáját is – hiszen közzismert, hogy Szenci Molnár Albert életművét egy cél érdekében szentelte: a magyarországi helvét irányú protestantizmust akarta a korabeli külföldi teológia és egyházszervezet színvonalára emelni. S mint számos tanulmány kimutatta, művei valóban meghatározó szerepet játszottak a XVII. századi magyarországi helvét irányú protestantizmusban.

Vásárhelyi Judit ennek bemutatására a következő módszert választotta: Szenci Molnár